

MARKO MARULIĆ – OTAC HRVATSKOGA
KNJIŽEVNOGA JEZIKA
(O TROPLETU MARULIĆEVA HRVATSKOGA JEZIKA)

Milan Moguš

UDK: 811.163.42(091):821.163.42 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Milan Moguš
Z a g r e b

U suvremenoj se kroatističkoj literaturi hrvatski jezik smatra tropletom triju govornih i književno stiliziranih dijalekatskih idioma, i to čakavskoga, štokavskoga i kajkavskoga. Na osnovi lingvističkih razmišljanja što ih je potaknuo Radoslav Katičić u našim stručnim razgovorima,¹ sve se više utemeljivala ova spoznaja: da bi se što u kojemu jezičnom sustavu moglo smatrati čakavizmom, nije dovoljna samo uporaba zamjenice *ča* kao reprezentanta takva idioma, nego mogućnost opozicije prema bar još jednomu takvu reprezentantu u okviru istoga jezika. Drugim riječima: ako npr. u kojemu jeziku čakavizmima nema opozicijâ, oni, kao čakavizmi, ne igraju nikakvu ulogu sami po sebi. Isto vrijedi i za ostala dva reprezentanta: za *kaj* i za *što*. Ima, razumije se, jezičnih sustava koji upotrebljavaju zamjenicu *kaj*, kao što je npr. slovenski, ali se taj jezik ne zove *kajkavskim* nego jednostavno *slovenskim* (prema nacionalnomu imenu naroda koji tim jezikom govori), jer slovenski jezik nema unutar sebe opozicijâ o kojima je ovdje riječ. Zbog činjenice da Poljaci upotrebljavaju zamjenicu *co*, a ne i još nešto, ne kažemo da je jezik Poljaka *cokavski* nego jednostavno *poljski*. Zato hrvatski jezik jest poseban jezik ne samo svojom zasebnom poviješću koja ga jedina određuje i legitimira, nego i svojim sastavom, tj. ima i u kulturološkom i u lingvističkom smislu nešto što drugi nemaju.

¹ Zahvaljujem kolegi Radoslavu Katičiću na njegovim poticajnim obrazloženjima.

Spomenuto stanje ima u Hrvata dugu tradiciju, još tamo od srednjega vijeka. Tako npr. u rukopisnomu *Petrisovu zborniku* iz 15. stoljeća, u kojemu prevladavaju tipične čakavske crte (npr. *misiti testo*), nalazimo mnogo kajkavskih elemenata (npr. *kaj* i *vučiti*).² Stoga nije čudo što u hrvatskim djelima Marka Marulića, koji se eksplicitno i implicitno naslanja na hrvatsku srednjovjekovnu književnu tradiciju, zatječemo istu jezičnu situaciju. Dovoljno je, možda, samo spomenuti termin *pop* koji se nalazi u posveti Marulićeve *Judite*, a koji je preuzet iz hrvatskoglagoljske književnosti, da o čitavome nizu preuzetih riječi iz ranijega razdoblja i ne govorimo, poput frazeologije i terminologije, odnosno leksema kao *brašno* (hrana, jelo; odatle u glagoljaša i *brašno duhovno* 'duhovna hrana'), *istin* (istinit, istinski), *kobilica* (skakavac), *krivina* (krivica), *meč* (mač), *nižnji* (donji, podzemni), *obitan'je* (obećanje), *pravden* (pravedan), *općen* (opći), *raba* (služavka, službenica), *shraniti* (sačuvati), *vetah* (star, trošan), *zleđ* (zlo) itd.

Kao što je poznato, Marulić je pisao velikim dijelom svoja djela latinskim jezikom. Međutim, uporedno s nadaleko poznatim latinskim tekstovima, čak i prije njih, stvarao je umjetnička djela za koja on kaže da ih piše *harvacki*. To se u prvome redu odnosi na njegovu versificiranu biblijsku priču o svetoj udovici Juditi, gdje se već u naslovu izričito kaže da je »u *versih harvacki složena*«.

Da bi stekao svu okretnost u pisanju svojih djela hrvatskim jezikom, Marulić se temeljito pripremao. To se možda ponajbolje vidi iz njegova prijevoda s latinskoga jezika na hrvatski velikoga i važnoga djela *De imitatione Christi* Tome Kempenca pod naslovom *Od naslidovan'ja Isukarstova*, što ga je Marulić preveo prije pisanja *Judite*. Naime, stoljećima se opravdano smatralo da prijevod Biblije na neki jezik pokazuje nesumnjivo zrelost toga jezika za izricanje i najsuptilnijih misli. Trebalo je samo voditi računa, kao što piše papa Inocent IV. senjskomu biskupu Filipu u 13. stoljeću, da se (u prijevodu s latinskoga) »različitošću jezika ne povrijedi smisao«.³ A *De imitatione Christi* Tome Kempenca smatralo se u Marulićevo doba »petim evanđeljem«. Marulić je dakle posegnuo za prijevodom vrhunskoga djela. Uostalom, tomu su težili mnogi i nakon Marulića.⁴ Prava je šteta što je svojedobno (sredinom 17. stoljeća) ostao u rukopisu tada već dogotovljen prijevod Svetoga Pisma isusovca Bartola Kašića, poznatoga i kao pisca prve hrvatske tiskane gramatike (*Institutiones linguae illyricae*, 1604.). Sada, kad je ipak, nakon tri stoljeća, tiskom nedavno objavljen potpuni Kašićev hrvatski prijevod Svetoga Pisma,⁵ još se jednom uvjeravamo u stabilnost i funkcionalnost dijalekatske isprepletenosti hrvatskoga književnoga, tj. pisanoga jezika.

² Eduard Hercigonja, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb 1983, str. 166.

³ Milan Moguš, *O otpisu pape Inocenta IV. senjskomu biskupu Filipu*, Riječki filološki dani, sv. 3, Rijeka 2000, str. 235.

⁴ Uspor. Milan Moguš, *O hrvatskim prijevodima »De imitatione Christi«, osobito o Marulićevo*, u: Marko Marulić, *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih*, Sabrana djela Marka Marulića, knj. IX, Književni krug Split, 1989.

⁵ Biblia Sacra. Versio illyrica selecta, seu declaratio vulgatae editionis latinae. Bartholomaei Cassij curictensis e Societate Iesu professi, ac sacerdotis theologi. Ex mandato Sacrae Congregationis de propag. fide. Anno 1625. Biblia Slavica, Serie IV: Südslavische Bibeln, Band 2: Kroatische Bibel des Bartol Kašić, Paderborn-München-Wien-Zürich 1999.

Marulić je bio svestran pisac latinskoga i hrvatskoga književnoga izraza. Budući da Marulićev latinski opus nije tema ovoga članka, usmjerit ćemo svoj pogled na hrvatski opus.

Marulić je pisao hrvatske pjesme, i to od onih sasvim kratkih do onih koji imaju oko 800 stotina stihova (npr. *Susana* i *Stumačen'je Kata*),⁶ ili biblijska epski versificirana storija o Juditi (sa preko 2 tisuće i 100 stihova).⁷ Tomu književnom stvaralaštvu pripadaju zatim dijaloška i dramska djela,⁸ također versificirana, te prozni tekstovi i prijevodi. ^itav taj bogat hrvatski opus nastao je – kako kaže Marulić u predgovoru – u želji ne samo da ga »*budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske*«, nego da pruži literarni užitak i čitateljima »*obojega jazika dobro umiću*«. To znači da je Marulić smatrao ravnopravnim oba jezika, latinski i hrvatski. Time se i u Marulićevu primjeru potvrđuje tradicija o ravnopravnosti hrvatskoga jezika s ostalim jezicima ondašnje Europe, tradicija koja počinje tamo već od prvih hrvatskih pravnih dokumenata, kao što su npr. *Vinodolski zakon* i *Istarski razvod* iz 13. stoljeća, sve do sredine 19. stoljeća (1847./1848.), kada latinski jezik kao diplomatski jezik definitivno uzmiče i prepušta svoje mjesto hrvatskomu jeziku i u Hrvatskome saboru. Uostalom, u prvom hrvatskom tiskanom rječniku Fausta Vrančića (1595.) hrvatski se jezik ubraja među pet najplemenitijih europskih jezika – »*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*«.

Marulićeva želja da pokaže gipkost i okretnost hrvatskoga jezičnoga izraza ogleda se u mnogim njegovim stihovima, ali posebice u jednoj važnoj odluci, tj. da svoja najbolja hrvatska djela, poglavito svoju *Juditu*, napiše u zacijelo najtežem tadašnjem versifikatorskomu obliku, tj. u dvostruko rimovanu dvanaestercu s prijenosnom rimom. To se, međutim, može ostvariti tek onda kad stvaralac ima sasvim jasne zamisli o djelu, zamisli koje mu omogućuju da postigne što veću gipkost u izrazu, kako bi, prihvaćajući izazove književne Europe prožete renesansom, zadovoljio ondašnje velike potrebe u sferi svekolikoga duhovnoga stvaralaštva.

Marulićeve su rime različite, ali je jasna težnja da velikim dijelom budu prave, tj. da se podudaraju morfološki i akcenatski. To se razabire već na početku *Judite*:

*Dikē ter hvaljēn'ja presvētōj Juditi,
smīna njē stvorēn'ja hoćū govorīti;
zatō ću molīti, Bđže, tvoju svītlōst,
ne htj mi krāīti u tom pūnu mlōst.*

ili:

*Udahnī dūh prāvī u mnī ljubāv tvoja
da sōbōm ne trāvī veće pāmēt moja*

⁶Uspor. Marko Marulić, *Pisni razlike*, Sabrana djela Marka Marulića, knj. II, priredio Josip Vončina, Književni krug Split, 1993.

⁷Uspor. Marko Marulić, *Judita*, Sabrana djela Marka Marulića, knj. I, priredio Milan Moguš, Književni krug Split, 1988.

⁸Uspor. Marko Marulić, *Dijaloški i dramski tekstovi*, Sabrana djela Marka Marulića, knj. X, priredio Nikica Kolumbić, Književni krug Split, 1994.

*bluděći ozōja z družbōm starih poēt,
bōge čtōva kojā, kīmi svīt biše spēt.*

Da bi udovoljio tomu osnovnomu zahtjevu, Marko je Marulić posezao za različitim postupcima. Jedan je da promijeni red riječi, što se primjećuje u zadnjemu pročitlanomu stihu: *boge čtova koja* (gdje riječ *koja* stoji na kraju šesterosloga zbog rime sa *ozoja*) umjesto proznoga reda riječi: *koja boge čtova* ('koja je štovala bogove'). Promjena je učinjena vrlo jednostavno s mnogo elegancije. Ali nije svaki put bilo tako. Zato je Marulić znao počesto objašnjavati neke svoje stihove na marginama *Judite*. Drugi je postupak uporaba sinonima: tako npr. pored *oholost* (u rimi s *milost*) nalazimo *oholast* (u rimi s *propast*), *ohol'jem* (u rimi s *humiljen'jem*), *oholstvo* (u rimi s *uljudstvo*) i *oholija* (bez rime); za sadržaj »prijestolje« nalazimo *pristoj* (u rimi sa *toj*), *pristol* (u rimi sa *dol*), *pristol'jem* (u rimi s *kamen'jem*), odnosno frazu *uzvući na sag* (postaviti na prijestolje) jer je *sag* u ovoj frazi zamjena za »prijestolje«.

Koliko god ovakvi Marulićevi postupci bili najčešće sretno izvedeni, oni ipak otežavaju čitanje teksta, gdje i onda kad ih prati Marulićeva bilješka sa strane teksta. Zato se Marulićeva *Judita* čini, na prvi pogled, relativno teškim, neprozirnim štivom. Ali kad u tekstu *Judite* promotrimo svaku riječ zasebno, onako kako je obrađena u rječniku, ili onako kako ju je objasnio Marulić na margini (npr. *angosa* : *nevolja*, *imiše mar* : *imiše pomnju*, *Vagav* – *vratar Olofernov*), jezik postaje daleko razumljiviji. S toga se gledišta u Marulićevu tekstu može raspoznati nekoliko vrsta riječi: prvo, one koje su jednake oblikom i sadržajem današnjima (npr. *dati*, *dobrota*, *selo*, *sin*); drugo, one koje nam se danas čine ponešto zastarjelima (npr. *akoprem* 'premda', *kreljut* 'krilo', *lug* 'pepeo', *mni* 'misliti'); treće, čakavizmi koji se lako prekodiraju (npr. *bratja* → *braća*, *zdravje* → *zdravlje* ili ikavizmi tipa *lip* → *lijep*); četvrto, one koje se oblikom, odnosno oblikom i sadržajem razlikuju od današnjega jezika (npr. *ozoja* 'suviše, veoma, mnogo', *osoba* 'napose, odjelito'); peto, variranje leksemâ s frazemima (npr. *bižati* i *svijati nogami*, *pobići* i *dati pleća*, *hoditi* i *sterati stopi* itd.). Prema tome istraživanju samo se jedna trećina Marulićeva vokabulara odnosi na četvrtu grupu; to su riječi koje su u Marulićevo doba i još stoljeća-dva živjele svojim punim životom, a onda su zaboravljene. Riječi ostalih triju grupa ili su jednake današnjem jeziku ili su prepoznatljive današnjemu školovanomu izvornom hrvatskom govorniku. Što se pak frazema tiče, neki su također nestali (npr. *biti sa nj* 'biti kao on, biti ravan njemu'), ali su neki poznati i danas, npr. *biti komu par*, *imati strah* i dr. To ukazuje na iznimno velik postotak razumljivosti Marulićeva teksta.⁹

U kontekstu proučavanja Marulićeva jezika želimo se dodirnuti još jednoga spomenutoga problema. Jedan smo Marulićev odnos već spomenuli, tj. odnos prema jezičnomu naslijeđu, prema vertikali. Osvrnut ćemo se još na horizontalu, na međudijalekatski dodir, čime smo i počeli ovaj prikaz.

⁹ Više o tome vidi u mom članku *Bliskost Marulićeve riječi*, Dani Hvarskog kazališta, knj. 15, Split, 1989.

Kao ilustraciju mogli bismo uzeti već spomenuti Marulićev stih:

*Drago će bit puku, vesel će biti rusag,
kad tebe uzvuku na svega svita sag.*

Tu se riječ *sag* nalazi u rimi s riječju *rusag*. Slično je i s pluralom *šerezi* u rimi s *hercezi*. Ako znamo da su *rusag* i *šereg* zapravo hungarizmi od *ország* 'kraj, zemlja, država', odnosno *sereg* 'četa', onda se samo na prvi pogled može učiniti čudnim što su te nečakavske riječi bile poznate u Splitu u Marulićevo doba. Sva nas proučavanja ipak uvjeravaju da ih je Marulić zacijelo prihvatio, kao i mnoge druge, iz hrvatskih srednjovjekovnih tekstova gdje su se nalazile zajedno s ostalim kajkavizmima iz sjeverozapadne Hrvatske.¹⁰ Jednako je tako prihvaćao i ostale kajkavizme, kao npr. *hiža*, *hiznuti se* 'ritnuti se', *hizati se* 'ritati se', komparativ *manjši*, superlativ *najmanjši*, *vekši*, čak i kad mu ti oblici nisu bili potrebni zbog rime (npr. *hiža*, *hizati se*, *manjši*, *najmanjši* u *Naslidovan'ju*). U tom je sklopu svakako, kao još jedna ilustracija, zanimljiv sljedeći Marulićev dvostih:

*Krov ki je sad cio, stukši ga razvrići
mečem svojih sio oltar tvoj prisići.*

Da bi u prvome dijelu stiha ostvario cjelinu od šest slogova, Marulić mijenja čakavski oblik *cil* 'cijel' u štokavski *cio* (jer bi s riječju *cil* bilo pet slogova), a da bi pak ostvario rimu sa *cio*, mijenja čakavski genitiv plurala *sil* (od *sila*) u nepostojeći štokavizirani oblik *sio* (umjesto pravilnoga *sila*). Nije to jedini primjer štokavskoga posuđivanja u Marulićevim djelima, pa ni u *Juditi* (uspor. npr. zamjenicu *tko*), ali pokazuje Marulićevu slobodu u odabiru onih izričaja koje je smatrao hrvatskima. To pokazuje da je Marulić imao jezik u svojoj vlasti, da nije zamuckivao kad je odlučio »*sih dan svetih korizmenih*« prije pet stotina godina pretočiti biblijski tekst o Juditi u svoju pjesničku verziju. Obrnuto, Marulić bijaše klasikom umjetnosti riječi.

I takva se praksa nastavljala. Književna stilizacija dijalekatske isprepletenosti o kojoj je riječ, začela se, vidjeli smo, već u hrvatskom srednjovjekovlju da bi nastavila živjeti svojim punim životom od 16. stoljeća dalje u doba Marka Marulića, preko dubrovačkoga književnoga kruga (Šiško Menčetić, Džore Držić), hvarskoga književnoga kruga (Petar Hektorović, Hanibal Lucić), hrvatskih protestantskih pisaca (Stjepan Konzul Istranin), isusovca Bartola Kašića i protureformacije, zadarskoga književnoga kruga (Petar Zoranić, Juraj Baraković), Ivana Gundulića i pisaca hrvatskoga baroka na potezu od Dubrovnika do Slavonije (npr. Antun Kanižlić), zatim pisaca ozaljskoga književnoga kruga (Ivan Belostenec, Juraj

¹⁰ Ako je suditi po današnjemu splitskomu toponimu *Varoš* (: mađ. *város*), vrlo je vjerojatno da je apelativ *varoš* rano ušao u splitski govor u značenju, kao i drugdje, »naselje koje se razvilo uz feudalni grad«. Tako je moglo biti s apelativima *rusag* i *šereg*.

Križanić i Pavao Vitezović), Ljudevita Gaja i zagrebačke filološke škole u 19. stoljeću, da bi se produžila u dvadesetomu stoljeću preko Matoševa kajkavskoga soneta *Hrastovački nokturno* i Nazorove čakavske lirike, a kulminirala s *Baladama Petrice Kerempuha* Miroslava Krležje (1936.). To je zapravo hrvatska jezična vertikala. Unatoč nasrtajima pokazala se ona i suviše žilavom da bi bila satrta. I zato traje sve do danas. Stoga bismo mogli reći: sve ono osnovno što čini obilježje hrvatskoga jezika, počelo se usađivati već davno u temelje našega literarnoga izraza, da bi se zatim pomno uzgajalo od pokoljenja do pokoljenja, s usponima i padovima. Od Marulića naovamo. Zato Marka Marulića i možemo nazvati ocem hrvatskoga književnoga jezika.

Milan Moguš

MARULIĆ'S »THREESTRAND« CROATIAN LANGUAGE

Marulić's eagerness to exhibit the flexibility and versatility of the Croatian language is probably best shown by his decision to compose *Judith* in the most difficult verse of the day, the doubly rhymed twelve syllable line with transferred rhyme. To satisfy its complex formal demands he was forced to reach out for all sorts of vehicles, including the change of word order and synonyms. Yet, sometimes, these devices render the reading of the text difficult. That is why *Judith* appears, at first sight, opaque, although, if we approach each word of the text separately, its language becomes much more comprehensible. The fact is that one third of Marulić's vocabulary differs from the vocabulary currently in use. The rest is easily recognisable to educated Croatian public.

Marulić continued the medieval practice of appropriating words from Croatian Glagolitic literary tradition (such as *istinan*, *meč*, *obitan'je*, *raba*, *vetah*) as well as from dialects. So he used, for ex. the kajkavian words *hiža*, *manjši* (comp.), *vekši*, even where it was not demanded by rhyme, but also reached out for the štokavian *cio* instead of the čakavian *cil* in order to obtain the necessary number of syllables. This method witnesses to great freedom in choice among the words which he considered as Croatian. The same mixing of dialects has continued till present day. We can find it in writers from as far-flung areas as Dubrovnik, Hvar, Zadar, Ozalj and Slavonia. It constitutes the Croatian linguistic vertical which was first grafted into the basis of the Croatian literary language a long time ago. Marulić was the first to sense it, and that is why he is called the father of Croatian literary language.